

JEZIKOSLOVNI SLOVNIČNI TEOREMI JOŽETA TOPORIŠIČA

Slovnično izrazje slovenskega knjižnega jezika odraža razvoj svetovnega jezikoslovja, moje izrazje pa upošteva stanje od tridesetih let 20. stoletja. Kjer se le da, dajem prednost izrazom iz domačih besed in morfemov pred t. i. mednarodnimi grško-latinskimi (sedaj pa še zlasti pred angleškimi). Obravnavano in utemeljevano je izrazje vseh slovničnih ravnin jezikovnega ustroja (uvodoma tudi zvrstnostno): glasoslovno, pisno, besednovrstno (9 enot), skladenjsko, besedotvorno, deloma tudi besedoslovno. Moje izrazje torej nadaljuje izročilo M. Pohlina in njemu sledečega jezikoslovja v slovnica, pozneje (v 20. stoletju) pa tudi v drugih jezikoslovnih vejah. Delni recidivi zadnjega časa, zlasti pri neslavistih, so zavračani.

izrazje, domače – t. i. mednarodno, strukturalistično – tradicionalno opisno

The grammatical nomenclature in the Slovene standard language reflects developments in world linguistics, while the terminology that I use takes account of the state of affairs since the 1930s. Wherever possible, I give preference to expressions derived from domestic words and morphemes rather than international Greek-Latin derivations (or, more recently, English ones). My contribution contains a discussion of and justification of the nomenclature used at every grammatical level of the language system (and in an introductory way, also its functional varieties): phonological, written, part-of-speech (9 units), syntactical, word-formational and, to some extent, word-grammatical. My nomenclature continues Pohlín's tradition and that of the grammars that followed it – as well as, later (in the 20th century), other branches of linguistics. Recent partial relapses, in particular among those from outside Slovene studies, are rejected.

terminology, domestic – 'international', structuralist-tradition descriptive

0 Moje jezikoslovje (začelo se je s prvo objavo v JiS 1957/58) je glede na dotlejšnje naše jezikoslovno spoznavanje (Breznikovo in čitankarsko) gotovo prineslo veliko drugačnega. Posvečeno je bilo zlasti slovenskemu knjižnemu jeziku in jezikoslovju knjižnega jezika od vseh začetkov, deloma pa se je dotikalo tudi narečjeslovja in stilistike. Tu se torej omejujem na teoreme slovnične vrednosti, od zvrstnosti do ravnin jezikovnega ustroja: glasovne in pisne izraznosti, oblikoslovja in skladnje, pa tudi besedotvorja in besedoslovja, ne pa tudi besediloslovja.

1 Pri zvrstnostni tipologiji bi omenil zlasti sam izraz *zvrst*, nato pa skupinjenje po sklopih, kakor so socialne zvrsti od knjižnosti (zborne in knjižnopogovorne),

pokrajinskih govoric in narečnosti, med drugim s satelitskim sistemom interesnih govoric (sleng, žargon, latovščina) itn.

Pri narečnih podstavah (v glavnem sem se opiral na Ramovša) sem opozarjal tudi na kočevsko mešano področje po drugi svetovni vojni. Pri funkcijskih zvrsteh sem vpeljal (po zgledu češkega jezikoslovja) teorijo praktičnosporazumevalne zvrsti v sredi in navzven s publicistično, strokovno in umetnostno zvrstjo; strokovno z več podzvrstmi, od praktičnostrokovne do znanstvene.

2 V Glasoslovju sem dosledno uveljavljal fonologijo: 29 fonemov (lahko bi jih imenovali *glasniki*), nekateri z več variantami, med fonemi pa je tudi *dž* (ne pa tudi *dz*). Glasovje mi je trojno: tradicionalno samoglasniško (vendar brez dvoglasnikov), zvočniško (med te sem kot drsnika vnesel tudi *j* in *v*, kar je rod pred menoj obravnaval kot pripornika) in nezvočnike, po zvonečnosti parne, npr. *p – b*, *s – z*, torej tudi *č – dž*. Med zvočniki nimam več mehkih *l* in *n*, ampak zvočji *lj* in *nj* pred samoglasniki, sicer pa nekaka podaljšana *l* in *n* oziroma kar *l* in *n*. S tem v zvezi so stvari prikazane kot premene, ne kot zgodovinski razvoj. Slušno stran glasov sem vizualiziral s sonografskimi podobami glasov (tj. z oscilogrami in širokofiltrskimi prikazi akustičnih teles do višine 8000 Hz). Tako smo na glasove začeli gledati kot na strnjene (kompaktne), razpršene (difuzne), široko- in ozkoformantne tvorbe itd. Poživil sem pozornost slovenski knjižni tonemskosti (že leta 1961, knjižica *Slòvenski jèzik*), pri čemer sem po zgledu na norveščino uvedel tudi izraz *tonem* itd. namesto intonacija, ki mi je stavčnofonetični pojav. Z eksperimentalno podprtimi raziskavami sem uveljavljal spoznanje, da gre pri slovenskih tonemih za višinsko tonsko nasprotje, ne za tonskopotekovno stvar. Cirkumfleks mi je visoki/višji, akut pa nizki/nížji ton.

Obnovil sem tudi interes za kolikostna razmerja v knjižnem jeziku (gradivo iz SP 1962). Ves čas sem obravnaval tudi razvrstitev (distribucijo) vseh obravnavanih glasoslovnih pojavov.

Še k razločevalnim značilnostim treh velikih skupin glasov. Samoglasniki in zvočniki imajo ozke formante na razsežnosti do 4000 Hz, nezvočniki pa imajo širokopasovne formante, segajoče preko 4000 pa do 8000 Hz. Samoglasniki in zvočniki se med seboj ločijo po zvonosti, zvočniki so manj zvonki kot samoglasniki. Zelo primeren zgled za ponazoritev povedanega sta samoglasnika *i* in *u* ter drsnika *j* in *v*. Razvrstitveno so zvočniki tisti samoglasniki, ki pred seboj dopuščajo tako zveneče kakor nezvенеče nezvočnike (v tem so zvočniki podobni samoglasnikom): *sla – zla*, *tvoj – dvoj*, *treti – dreti*, *tnalo – dno*, *sno – zmota*. Nezvočniki pred seboj dopuščajo samo istovrstne nezvočnike po zvonečnosti, ne povzročajo pa premene po zvonečnosti pri zvočnikih (izjema je vzglasna zvočniška varianta *ɱ* fonema *v* (*ɱsak*), redka izjema je *les* iz *le-sem* (preko oblike *lesɱ*) in narečno pri Šmarju pri Jelšah *sem rek za sem rek*_l. Za naše zvočnike je v takih položajih tipična zvonkostna okrepitev z neobstoječim polglasnikom (prim. *pesɱn(ski)*, *bolezɱn(ski)*,

vetar(n), *smisal(n)*, *Bukaj* (*bukovski*), *Retij* (*retijski*), *Dravelj* (*dravéljski*), *skadanj(ski)*).

Sistemsko sem raziskoval (in poimenoval) tako imenovane soglasniške sklope (ang. clusters), vzglasne (*str(eti)*, *tk(ati)*, *mn(og)*), izglasne ((*sti*)*sk*, (*Mi*)*rn*) in srednje(besedne) ((*se*)*str(am)*), pa tudi medbesedne, npr. (bo)ž *wzg(ajau)* za *boš vzgajal*. Posebno razpravo sem napisal tudi o t. i. premenilnih soglasniških sklopih (tip *pesmi* – *pesam(ski)*), kar je deloma povezano z oblikoglasjem, npr. *pripovedke*, *pripovedk* proti *dedka*, *dedak* (tudi *Mirne*, *Mirn* proti *mirna miran*).

Od samoglasniških sklopov naše jezikoslovje obravnava zlasti sklope tipa *i + V*, kjer imamo na eni strani *prot(ia)lkohlen*, na drugi pa *d(ija)kon* in še *Lidija* (v pisavi in izgovoru). Prim. še *p(ou)čevati* proti *p(ou)dariti*. Vsi drugi samoglasniški sklopi pa niso povzročali pravorečnih težav in se torej tudi niso posebej proučevali vse do nedavna. Za primer: *poapneti*, *poenotiti*, *poistiti*, *poostriti*, *pourgirati/poukali*, *afroameriški*, *afroetimološki*, *afroindijski*. Pač pa so težave v primerih kot so *Laokoon*, *Navzikaa*, *vakuum*, *Avakuum*, *Baal*, *Baas* (*bas*), *Raabe*, tj. pri citatnih prevzetih besedah iz raznih jezikov, kjer se je bilo treba odločiti za to, ali naj bosta po dva enaka pisna samoglasnika dva ali en glas.

Slovenski knjižni jezik, kakor rečeno, nima dvoglasnikov, tj. zveze dveh samoglasnikov, ki bi bila obstojna v vseh položajih (tj. ki ne bi v določenih položajih razpadala) in bi imela enako kolikost kakor primerljivi enoglasniki. Zablode glede tega (npr. pri Brezniku v *Slovenski slovnici* 1934) pri nas sedaj skušajo uveljaviti zlasti neslovenisti, in nekritični slovenist to tudi povzema v misli, da je fonetika lahko nefonološka v tem oziru.

Glede kolikosti v slovenščini velja, da je te vrste nasprotje mogoče le v edinih ali zadnjih zlogih večzložne besede. Res pa se najdejo primeri, ko je kdaj kračina (seveda naglašena) tudi v nezadnjih zlogih. Načeloma le kratek pa je tudi v nenaglašeni zlogih polglasnik (to stališče je nasproti Bezljaju branil J. Šolar). Kračine v nezadnjih naglašeni zlogih imamo v primerih kot *kàkšen* (poljubnostni zaimek), *tjàkaj*, *tùle*, *sèmle*, *sànce*. Narobe je misliti, da je fonološka kratkost v slovenskem knjižnem jeziku ohranjena samo, ko gre za *a*, ne pa tudi pri drugih samoglasnikih (razen pri polglasniku). Dolgi samoglasniki pa so seveda različne dolžine: najdaljši je *a*, v smeri k *i* oziroma *u* pa so zmeraj krajši. Kratki naglašeni samoglasniki pa upadajo (se reducirajo), zlasti *i*, *u* in *jat* do stopnje polglasnika, če niso naglašeni, pa tudi povsem izginejo.

Glede bistva tonemskosti v slovenskem knjižnem jeziku je moja teza, da gre za nasprotje v tonski višini, in ne za nasprotje v tonskem poteku. Da je za nasprotje važna samo tonska višina, se vidi pri zaporednih enozložnicah kakor *Králj gré sâm tjà* (elitna Vodnikova zgleda za tonemsko nasprotje sta bila *vrât – vrát* in *dân – dán*, seveda izgovorjenih v stavku, konkretno *Ga príme za vrât in ga nése do vrât* oziroma *Danâšnji dân nam krùh še ní dán*. In pri večzložnicah: *bogâ – podá*, *vodê – vodé*, *lesti pod lípo – sedéti pod lípo*. Prim. še *pomočì* rod. ed. proti *pomočí* rod. dv.

in mn. Višjemu tonemu (cirkumfleksu) sledi naslednji nižji zlog, nižjemu pa višji, najsi bo ta iste besede ali pa nenaglašeni zlog pripada vzglasju naslednje besede.

Kar je pri kolikosti naglašениh zlogov res v nazadovanju, je postopno izginjanje kračin, npr. v tipu *nakùp, napìs, sít* nasproti *počèp, poràz, pohòd*: prvo dvoje se zamenjuje z *nakúp, in napís*, drugo troje pa ostaja (in seveda tudi na polglasniku).

Nekatera narečja so kolikostno nasprotje naglašeneda zloga izgubila (npr. govori okrog Celja), druga pa ohranila ali celo okrepila (zadnje velja za več severo-vzhodnih narečij, še posebej pa velja to za moščanski govor, ki je skrajšal vse cirkumfektirane zloge, stare kratke pa ohranil v drugačni barvi).

Omenimo že tu še oblikoslovno naglasno tipiko. Sam pri pregibnih besedah uveljavljam teorijo štirih naglasnih tipov (že pred menoj jo je predvideval F. Tomšič, ko je opozarjal čitankarje, da tipa *pòtok -óka* in *móž -á* nista enaka, ampak tipološko različna): prvega od teh sem sam poimenoval premičnega na osnovi, drugega pa mešanega, poleg teh dveh tipov pa imam še nepremičnega na osnovi in končniškega, npr.

bràt bráta	jézik jezíka	pès psà	môž možâ
kíp kípa	dúal duâla	bezèg bezgâ	
stâr stára -o	vélik velíka -o	zèl zlâ -ò	mlâd mlâda mladò
dám -š -ø	nési nesíta nesímo	sèm svâ smò	pîl píla pîlo

Ti štirje oblikoslovnonaglasni tipi ustrezajo različnim tipom praslovanščine: prvi tip je akutiran ali cirkumfektiran (prim. še *korâk -a*), drugi ima obvezno vsaj dvo-zložno osnovo, skoraj vedno akutirano na zadnjem zlogu osnove, tretji je končniško naglašen in četrti cirkumfektiran na edinem zlogu osnove (primere kot *pomôč pomoči* si razlagamo z naliko po *môč moči*). Pri *a*-jevski sklanjatvi so cirkumfektirani skloni tož. ed., im./tož. dv. in mn., preostali skloni so umično naglašeni (*vodâ > vóda*), končniško naglašeni pa so ostali *-âm, -âh*, metatonirani cirkumfleksni so *-âmi, -âma, -âma*, akutirano končniški pa rod. in or. ed. (*vodé, vodó*, in rod. mn. *vodá* oziroma *nóg*).

Kako močni so ti tipi številčno je po različnih pregibanjskih vzorcih različno. Vendar je najmočnejši nepremični naglasni tip na osnovi, nato premični na osnovi (*jézik -íka, senózet -èti, pléme -éna; nési nesíte, potóni -íte, nósi -íte, pélji -íte; potónil -íla, nósil -íla, péljal -âla, písál -âla*). Nekako odmrati nam hoče premični tip glagolov na *-íti, -ím* v opisnem deležniku, npr. *pomôril -íla* (ali pa ga tudi umirajo).

3 Morda je tu prilika povedati svoje mnenje o tem, ali naj se jezikoslovno izrazje opira predvsem na domače in prevzeto slovansko ali pa na prevzeto latinsko-grško oziroma celo angleško. Že v zagrebških letih sem se odločil za prvo, torej ravno oblikoslovje in ne morfologija ipd. Na tem stališču je stal že Breznik v SS 1916, 65 in dalje: *oblikoslovje, samostalnik, spol, število, sklon, sklanjatev*; ali 109 in dalje:

števniki, določni, glavni, vrstilni, ločilni ali vrstni, množilni, delilni (po trije, tri), ponavljalni, nedoločni itd. Pa že Anton Janežičeva (*Slovenska slovnica* 7, 1900, ali J. Šumana SS po Miklošičevi primerjalni 1882, druga sicer malo slavizirajoče): *pregiboslovje, imenska sklanjatev, sklonske končnice, jednina, možki, samostalniki* itd. Tako vse nazaj do odločnih začetkov Pohlina kot velikega pobudnika za slovensko slovnično izrazje: *črka, govor* (Rede), *spolska beseda, imenska beseda, lestno ime, samosvojna beseda, prigba* (Fragfall), *imenuvavz, rodnik, dajavc, vekavc, zmaknik, spremuvavc; moški, ženski, nobeni spol, prestavnost* (sklanjatev), *perstavna beseda* (pridevnik).

To pot slovenjenja je nato pretrgal F. Ramovš (*Konzonantizem*, 1928, *Dialekti*, 1935, *Morfologija*, 1952): *nomina in pronomina, deklinacija, o-jevski fleksiji, singular, nominativ, plural, femininska fleksija, dual, diferenca, konsonantska debela* (Stämme), *adjektiv, pronominalen, personalni zaimki, demonstrativa, relativa, interogativa, indefinita, numerale, kardinalne, ordinalne, distributivum, multiplikativum*. Pa še vid ali *aspekt, singular, prezent, anomalni glagoli, imperativ, aorist, imperfekt, kondicional, particip, infinitiv*. Komaj kateri teh izrazov nima navadne domače zamene (*aorist, imperfekt*).

Ramovševi (t. i.) učenci vse do svoje smrti le s težavo kdaj zavijejo s svojo besedo v domačnost, vsaj dolga leta je tako.

Sam sem to, kakor rečeno, preokrenil v domačnost, in marsikdo mi je sledil, zadnje čase pa kakor da se želijo vrniti v internacionalnost naši mladiči (prim. knjigo o samoglasniških nizih ali še starejšo o zlogu). Domačenje bi moralo veljati tudi za simbolizacijo, da nam *samoglasnik* ne bo brez potrebe *V* namesto *Sa*, *soglasnik C* namesto *So*, *zvočnik S* namesto *Z*, *nezvočnik O* namesto *neZ*, *nosnik M* namesto *N*, *drsnik G* namesto *D*, *zapornik T* namesto *Zap*, podobno velja za *pripornik*, *visok/višji H* namesto *Vis/Viš*, *nizek/nížji L* namesto *Niz/Niž*, *zlog* grški mali sigma (σ) namesto *zl*. Tudi v SSKJ so mladi njegov *kvalifikator* sedaj zamenjali z *označevalnik*, namesto da bi ostali pri *oznaka*.

3.1 Pa se vrnimo k čisto oblikoslovnemu izrazju. Kaj je v slovensko jezikoslovje na področju oblikoslovja prinesel strukturalizem?

To so pojmi in poimenovanja kot *morf, morfem, varianta, varianten, alomorf*, dve novi besedni vrsti (členek in predikativ (povedkovnik)), samostalniška in pridevniška beseda (substantival in adjektival). Obstaja seveda tudi prislovna beseda, vendar je tu že stara slovnica (predstrukturalna) med prislovi v navadnem pomenu obdelovala tudi zaimkovne, npr. *tu, sem, tod, tako* itd. Podobno je bilo pri glagolu kot glagolski besedi, saj imamo tu kar obsežen snop raznih oblik: osebne so časovne, naklonske in načinske, poleg tega tudi samostalniške ali pridevniške ter povedkovniške: *delam, delaj, delal sem/bom/bi/bi bil, pohvaljen je bil, delal je* itd., pri čemer so te našteje osebne, neosebne pa povedkovniške (*sedeč/cvetoč, obdelovaje, vstopivši, rečeno, delati, delat*), pridevniške (*uspelø -ega, uspela -e, uspelo*

-ega, enako še *cvetoč -a, -e, postan -a, -o, ubit -a, -o, vstopivši -a, -e*) in samostalniške (*delanje, govoriti* (je srebro), *molčati* (pa zlato)).

Seveda lahko govorimo tudi o predložni in vezniški besedi, in morda tudi medmetni. Sklonotvorni in osebotvorni morfemi so mi *končnice*, (ne obrazila), oblikotvorni morfemi pri glagolu pa so *-ti, -t, -l, -v(ši), -n/-t, -nje* iz nedoločniške osnove, iz sedanjiške pa *-j, -joč, -m/-š/-ø*, tudi *-je*, npr. pri osnovi kakor *dela-*. Pri tipu *bra-ti ber-em* je velelniško priponsko obrazilo *-i* (na *-j* pa pri tipu *delati*; pri *kupovati -ujem* pa se sedanje deležje na *-je* družijo z nedoločniško osnovo).

Sklanjatve samostalnikov so tipa 3 x 4 (3 = m ž s), 4 = I. *korak -a m, lip-a -e ž, mest-o -a s*, II. *vojvod-a -e m, pošast -i ž, jaz mene s*, III. *cis-ø m, mami -ø, onê -ø*, IV. *dežurn-i -ega m, dežurn-a -e ž, črn-o -ega s*. Sklanjatve I so najbolj pogoste, II druge, samostalniki III ničte in IV izpridevniške sklanjatve. Pri I sta *m* in *s* *o*-jevska sklanjatev, *ž* pa *a*-jevska, pri II sta *m* in *s* *a*-jevska, *ž* pa *i*-jevska, pri III in IV pa že ime sklanjatve samo pove, za kaj gre. Pri pridevniških besedah imamo samo dve sklanjati za vsak spol: I so pridevniške, II pa ničte. Glagolski spregatvi sta le dve: sedanjiška in pomožniška *bom (dela-m -š -ø ...)*, velelniška pa za 1. in 3. os. nima posebne oblike, ampak le za 2. osebo (*delaj, nesi*), v neednini pa jih imamo za 1. in 2. osebo. Spregatveni podtip I dobi pred končnicema *ta* in *te* še *s* (torej se glasita *sta* in *ste*, kar velja za atematske sedanjke in *bom*).

Pri samostalniški besedi ločimo lahko prvotne in izpridevniške sprevržne, te pa deloma prehajajo med prvotne, kakor npr. v primeru *ženska (pet žensk, ne ženskih)*, kar imamo pri *moški -ih*); podoben primer bi bil še pri imenih držav, npr. dveh *Kitajsk*, vendar tega pač ni preveč, čeprav je v SP 2001 večina takih državnih imen brez opozorila za rod. mn., torej se predvideva prehod med prvotne samostalnike. Prim. še stare samostalnike kot *Prešeren -rna* ipd., kar je morda ostanek stare samostalniške sklanjatve pridevniškega posamostaljenja. Pri samostalnikih sem k spolskim oznakam *m ž s* pri *m* zaznamoval še živost, ko gre za poimenovanje moškega človeškega ali živalskega bitja, k poimenovanjem človeškega pa glede na *m*. in *ž.* spol poleg tega značilnost človeško, kar je važno za rabo zaimkov tipa *kdo* proti *kaj* in tvorbe iz tega para. Še eno lastnost sem uvedel po zgledu na angleško slovnico (Quirk in drugi), pojem števnosti, kar je občutljivo za rabo števnikov: števno se družijo z glavnimi števnikmi (*pet hiš*), neštevno in množinsko pa z ločilnimi števnikmi (*dvoja kovina, lepota, dvoje grmičje* in *dvoja vrata*). Prvo od tega so skupno, snovno in pojmovno ime, tako znano že iz tradicije.

Glavna orientacijska oblika pri oblikovanju samostalnikov je rodilniška, pri večini samostalnikov seveda ednine, pri množinskih pa tega števila. Po tej obliki spoznavamo, v kateri naglasni tip tak samostalnik spada: pri obliki rodilnika, npr. *a*-jevske sklanjatve *-e* nakazuje nepremični, *Ÿ* *Ce* premični, *-è* končniški in *-é* mešani naglasni tip. Pri *i*-jevski sklanjati so te končnice *-i, Ÿ* *Ci -i/-í* in *-í*. Pri *o*-jevski moški in srednji sklanjati so rodilniki naslednji:

I -a	II Ÿ Ca	III -à	IV -á	<i>korak-a potók-a psà mož-á</i>
-a	Ÿ Ca	-à	-á	<i>mest-a telét-a dnà srcá</i>

Poleg osebnih zaimkov, ki imajo kategorijo živosti, tj. tožilnik enak rodilniku, imamo še samostalniške zaimke tipa *kdo – kaj*, tj. iz teh tvorjene: oziralne *kdor – kar*, nedoločne *nekdo – nekaj*, poljubnostne *kdo – kaj*, nikalne *nihčè/nikdó – nič*, celostne *vsákdó – (vsè)*, mnogostne *màrsikdó – màrsikàj*, in zloženske, kakršni so *rédiokdó – rédkokàj* (zloženski so v bistvu besednozvezni, torej *rédiokdó – rédko kdó – rédko kàj*). Zanimiva posebnost je nekaj stopnjevanski zaimek *prenekdo – prenekaj* ipd.

SSKJ ima za vse zaimenske vrste samo oznako zaim., njihovo vrsto ali razred pa podaja v razlagi slovarskega sestavka, npr.: *tá, tá, tó* zaim. 1. v (neposredni) bližini, 2. v času govorjenja, 3. pravkar pripovedovano, 4. navajano, naštevano; manjka pa nam izraz za vse to, namreč, da je ta zaimek kazalni, kar smo imeli še v SP 1962 in v vsaki slovnici, vendar v Pleteršniku tudi samo *tâ, tâ, tô* pron. *dieser, diese, dieses*; ali: *sébe* pron. 1) »rabi se, kadar se dejanje obrača na subjekt istega stavka«.

Pri pridevniških zaimkih sem sistemiziral vodoravno 4 vrste, navpično pa 11 razredov, torej: I lastnostni (kakovostni, kolikostni/merni), II vrstni, III svojilni, IV količinski oziroma 1. vprašalni, 2. oziralni, 3. oziralnopoljubnostni, 4. nedoločni, 5. poljubnostni, 6. mnogostni, 7. totalni/celostni, 8. nikalni, 9. drugostni, 10. istostni, 11. kazalni. Kazalni zaimki so trojni: bližnjostni (*ta*), obližnjostni (*tisti*), daljnjestni (*oni*), in vsi potrjeni kot *tale, tistile, onile* oziroma *talele* itd. Nekaki navezovalni pa so tipa *le-ta, le-tisti, le-oni*. Variantne oblike so tudi *tak – takšen – takšenle*. V SSKJ je takih vrstnih in razrednih poimenovanj kaj malo, zato sem jih moral poimenovati sam: poljubnostni, nikalni, totalni/celostni, lastnostni, istostni, drugostni, poljubnostni, mnogostni, mestovni (*tu, tam, ondi*), smerni (*sem, tja*), poti in razmeščenosti (*kod*). Zaimke kot *ta – tisti – oni* bi lahko poimenovali oddaljenostni.

Da so samostalniški zaimki res določenega spola (v SSKJ nezaznamovanega), vidimo iz stavčnih zvez, npr. *Kdo je prišel, Kaj se je zgodilo*. Pri zaimkih *jaz* in *ti* bi bilo treba zapisati trojni spol, tj. m, ž, s, čeprav je za srednji spol to le v posebnih primerih, kakor je Aškerčevo *Jaz* (tj. sonce) *sem bilo pred teboj na sveti*, ali Župančičevo *Ti morje si vse močnejše, ko ...*

Tip zaimka *oné, oná, onó* (v SSKJ je samo *oné*), zadnje samo z oznako nesklonljivo, čeprav se v tem sestavku navaja tudi »mest. in or. ed. m in s tudi *onem*«, med zgledi pa je tudi *bil je pri svoji one*, kar je ženska oblika. Kersnik ima v svojem besedilu Očetov greh tudi im. ed. ž *oná* (*Preklet bodi ti in tvoja oná ...*), pri Pleteršniku se najde tudi ženska oblika *daj./mest. onej*, pa tudi iztočnico *oní, oná, onó*, gen. *onéga (onegá), oné* pron.

Pri števnih sem, ko gre za glavne, ločil enote za štetje in računanje (matematiko), tj. *ena, dve, tri, štiri, pet ...* od *en -a -o* ali *dvá -é -é*, kar so pridevniške oblike, prvo navedena skupina pa samostalniške besede, in sicer srednjega spola (*Ena je bilo zmeraj manj kakor dve, ena deljeno z dve*). Breznikovi delilni števniki (*po en* itd.) so mi frazeološki, ponavljalni na *-krat* pa prislovi.

Posamostaljeni pridevniki imajo določno obliko (izjeme so kot *duhoven* za 'duhovnik' oziroma lastnoimenski *Prešeren*). V SP 2001 je vsaka taka prvotno pridevniška posamostaljena enota navedena posebej (v podiztočnici), torej ne kot v

SSKJ, kjer so zmeraj izpisane po tri spolske oblike, ne glede na to, ali so vse tri v sestavku tudi dejansko navedene, poleg tega so posamostaljene pridevniške oblike v SP 2001 tudi otonemljene, česar v SSKJ ni. Nekaj potrditev: *mlâd mlâda -o* proti *mlâdi -a -o* ali *stâr stâra -o* proti *stâri -a -o*. Pridevniški zaimki nimajo določnostnih dvojnic, so le ali nedoločne ali določne oblike, pač pa namesto *drugi* sedaj rabimo *drug* (verjetno zaradi razlikovanja z vrstilnim števnikom *drugi -a -o*); SSKJ-ju pač ni bilo sila zaimku *neki* dodajati še oblike brez *-i*.

4 Glagol. Glagoli so v slovenščini zelo enoumno zaznamovani z nedoločniškim obrazilom *-ti*. (tudi *rek-ti > reči*) in s troosebnostjo sedanjiških oblik (*pišem -š -ø*), velelniških v ed. za 2. osebo, v neednini pa za 1. in 2. osebo. Preneseno se ed. oblika velelnika rabi tudi za 1. in 3. os., v neednini pa sta možni tudi za 3. osebo. Kakor (prosti) sedanjiki se ločijo osebe s končnico tudi pri prihodnjiku *bom* in (sicer ničto) pri *bi*. Prim. *Pridi k nam tvoje kraljestvo* ali *X in y nam bodita 2 in 3 (X, y in z pa morda nam bodijo)*.

Pri glagolskem vidu mi je nedovršni nezaznamovan, dovršni pa zaznamovan, tj. teličen v sodobnem izrazju, ker zaznamuje omejenost trajanja (v smislu trenutnosti oziroma začetka ali konca). Nezaznamovanost se potrjuje s širšo rabo nedovršnih oblik tudi za dovršniškost, npr. *s slamo krita hiša* (za *pokrita*), *Nikar ga ne vabi v hišo* 'povabi', *Nikar ne hodi tja* 'ne iti', *Koscem sem nosila zajtrk* 'nesla, zanesla'.

Oblike kakor *Ná(te) kruha* so mi okrnjeni glagoli, celo tudi tipa *Nikarte izzivati* 'ne izzivaj(te)'. (V SSKJ je *nikar(te)* prislov, *ná(te)* pa medmet.) Za slovensko prim. srbohrvaško *nemoj(te)*, rus. *nel'zja*. V SS 1964 o tem na str. 289: "izraz/*il*, ki z njimi ogovarjamo in pozivamo v razgovoru; zaradi tega imajo nekak značaj velelniških in zvalniških okamenin« /zvalniških pač ne/. In k izrazom kot *dej -ta -te*: "V tej obliki in rabi so taki izrazi enaki tudi medmetom, kamor bi lahko prišteli večji del vseh miselnih prislovov« /kar pa seveda ni res, ker gre pri miselnih prislovih v veliki meri za členke in povedkovnike/.

V SP 2001 imajo ti izrazi z glagolskimi končnicami oznako okrn(jeni) glag(ol).

Na splošno so osrednje glagolske oblike osebne, tj. sedanjiška, prihodnjiška in pogojniška ter velelniška, druge pa so dejansko delne množice drugih besednih vrst: povedkovnika (*delal -la -o, delati* (moram), boš *pohvaljen -a -o*), verjetno tudi deležja (*sede(č), prepevaje, skrivši*), gotovo pa pridevniki (*stekel* (lisjak), *stoječa* (voda), *postana* (juha), *postlana* (postelja), *bivši* (direktor) ali pa samostalniki (*pranje* (avtomobilov), *govoriti* (resnico) 'govorjenje resnice')). Prim. še *Bilo je veliko dobrega jesti in piti*, po Riglerju (*Zbrani spisi 1*, 2001, 630) nedoločnik *jesti* pomeni *jed*, str. 499 in 500 pa v *Reziji polenta*.

K mojim novim poimenovanjem: deležje, preteklik, predpreteklik, pri glagolskem vidu pa izvzem vrst glagolskega dejanja (Aktionsart). Iz slovenske slovnice sem tudi odpravil *srednjik* kot glagolski način, tako da sedaj ločimo le tvornik in trpnik, drugi pa nam ni le kar katera koli konstrukcija pomožnika ipd. z deležnikom na *-nl/-t*. V svojem jezikoslovju pa nimam zabeleženega neobstoja velelniških oblik

pri naklonskih glagolih, npr. *moraj, *mozi, *ne smej, res pa obstoji *hoti* (celo *ne hoti*).

Da so nedoločniki ob naklonskih glagolih povedkovniki, nam kaže pač tudi latinščina s svojimi naklonskimi oblikami, npr. *fiat voluntas tua* za 'zgodí se tvoja volja' ali *laudandus es* 'moraš hvaliti'. Povedkovniškost izraza *treba* nam dokazuje srbohrvaški glagol *trebati* za naše *biti treba*; podobno je z *lahko* v pomenu *smješ* + nedoločnik.

5 Predlogi so mi pravi in nepravi, npr. *pri* – *konec* (*Pri vási, kônc vasí* so otroci imeli igrišče za žogo). Breznik (1934: 149, §270): »Zraven prvotnih predlogov imamo tudi nepristne, tj. prislove ali samostalnike, ki se rabijo kot predlogi.« Za ločevanje enih in drugih sem našel merilo razlikovanja v tem, kako se njihovi izglasni zveneči nezvočniki vedejo pred samoglasnikom ali zvočnikom na začetku naslednje besede: pravi predlogi ostajajo zveneči, nepravi pa se onezvenečujejo, npr. *od očeta/matere* (do/m) proti *okrog očeta/matere* (ko/m). Namesto pisanja in govorjenja predložnih variant *s* in *z* (zaporedje po zgodovini) imam zaporedje *z* in *s*, ker iz *z* dobim *s* po onezvenečenju, ni pa poti *s* k *z* pred samoglasnikom ali zvočnikom. Povedano velja za prave predloge, kot so *iz*, *z/s* (tudi drugačnega porekla), *čez*, *raz*, *skoz*, *med*, *nad*, *pod*, *pred*, *ob*. Novi pravopis (2001) prave predloge podaja z oznako predl., neprave z nepravi predl., SSKJ pa oboje s predl. Še opozorilo: v zvezi *biti zá* ali *biti próti* sta besedi ob *biti* povedkovnika. S pravimi predlogi lahko tvorimo t. i. izpredložnozvezne glagole kot *oditi*, *vstopiti* ipd. (prim. še *prileteti* < *leteti k*, *prestopiti* < *stopiti čez*, ne pa *goriiti* (o soncu), temveč je *iti gor(i)*, boljše *vzhajati* oziroma *zahajati* za *iti dol(i)*).

6 Pri medmetih sem uvedel delitev na razpoloženske (*òh*), posnemovalne (*kúkú*), velelne (*kuku*, me vidiš?). Prim. še povedkovniško vlogo prvotnih medmetov: Miška pa *smuk* v luknjo. To so morda sploh povedkovniki, ne medmeti (*smukne/smukniti/je smuknila* > *smuk*). To velja tudi za *lop*, ki je v SSKJ tudi medmet.

7 Vezniki so mi posebna vrsta vezniških besed, tj. tista z zelo skrčeno glasovnostjo in z nenaglasnostjo, npr. *in*, *pa*, *ter*; *ali*, *pa*, *a*; *saj* – vsi ti priredni, *ko*, *da*, *če* pa podredni, *ali*, *če* vprašalna. Pri nas se kot vezniki navajajo ne samo pravi vezniki, ampak tudi prislovi in členki, če uvajajo odvisnike, npr. sklepalni *torej*, *zato*, *zatorej*, *tako*, *tedaj*, *pa*, ali vzročni *zakaj*, *kajti*, *saj*, *sicer*, *namreč*. V bistvu so vse to vezala (junkcije), vezniki pa so tista vezala, ko so samo ali predvsem to, sovezniki pa tiste besede, ki so prvotno kaj drugega, se pa rabijo tudi na začetku odvisnikov ali drugega dela priredja. Sovezniki so mi tudi zaimki, kadar uvajajo odvisnike: Ne vem, *zakaj* ga zaničuješ; Slep je, *kdor* se s petjem ukvarja. Sovezniki so stavčni členi. Stilno vrednost vezniških besed sem obdelal v posebni razpravi.

8 Povedkovnik je pri meni pojmovan kot pomenski, neslovnični del glagola, kar se zlasti vidi pri opisnih deležnikih na *-l* (izvzet je tu deležnik stanja, kakor je *stekel*

ali *postan* ali *spočit*); enako je trpni opisni deležnik (boš *kaznovan* = te bodo kaznovali). Povedkovnik je tudi nedoločnik ob naklonskih (in verjetno tudi ob faznih) glagolih (prim. *začne plavati* = *zaplava*), isto velja tudi za namenilnik (iti *spat*). Iz praktičnih razlogov se povedkovnik določa s skladenjskega stališča, je torej besedna vrsta, ki se uporablja samo kot povedkovo določilo (biti *všeč*, biti *bot* (v SSKJ prisl.), biti *oblačno*, biti *hladno* (prim. *hladno mi je* = *hladi me*), biti *škoda* časa. Samostojni povedkovniki (tj. brez pomožnika ob sebi) so deležja, npr. *Sedeč* za mizo je nekaj pisal, *Vstopivši* v sobo se je negotovo ozirala naokoli. Deležja so nekako zakrneli povedki, zelo uporabni pri stilizaciji daljših konstrukcij pri sporočanju.

Povedkovniki kot *bot*, *všeč* so v SSKJ seveda prisl(ovi), enako *pogodu*. Tudi *prav* seveda ni prislov, ampak povedkovnik, enako *škoda* v zvezi *škoda ga je poslušati*, medtem ko zveza *ne bi bilo dosti škode* ni povedkovniška, prim. *velika škoda*, ampak samostalnik. To moje pojmovanje povedkovnika je v SP 2001 že uveljavljeno (prim. *všeč*, *bot*, *treba*, *škoda*, *prav*, *pogodu*, *groza*, *mraz* itd.).

9 Členek. To besedno vrsto definiram kot ustreznik stavka, npr. *ja/da* 'se stinjam, soglašam', pač 'ugovarjam nikalnemu' (v SP 1962 »zatrjujem nasprotni nikalnici«). V SP 2001 nam je izpadel členek *pač*: tega SSKJ obravnava kar v 6 vlogah.

Členek kot posebno besedno vrsto sem obravnaval že v svoji *Slovenski slovnici* 1976, 384–385 in v naslednjih izdajah, napisal pa sem o njem tudi obširnejšo razpravo (*Členki in njihovi stavčni ustrezniki*, SSJLK ZP (1991), 3–16). Tudi Duden (*Die Grammatik* 2005) izraz Partikel pojmuje v ožjem pomenu, ne kar za vse nepregibne besede (kar jaz imenujem členice), vključno s prislovom. V SSKJ imajo členki oznako prisl., oznako členek pa oblikoslovne oziroma besednozvezne enote kakor *koli*, ki se piše bodisi skupaj z zaimkom, za katerim stoji, ali pa narazen. (Moščanski govor nam. *koli* pristavlja *god* (iz glagola *goditi*). Za SSKJ prim. še *le*: »členek za kazalnimi zaimki ali prislovi [...] prim. *edinole*, *semle*, *takole*, *tale*, *zdajle* ipd.«; tipa *le-ta* SSKJ ne upošteva.

Členek se pri meni nakazuje že v *Slovenskem knjižnem jeziku* 2, 1966, str. 164–165, in sicer kot »prislovi [...], po katerih se ni mogoče vprašati«.

10 Skladnja. Ta del slovnice obravnava besedne zveze raznega ranga: besedne zveze v ožjem pomenu (t. i. stavčne fraze), npr. glede na besedno vrsto. Gola fraza je enobesedna, druge pa so podredne ali priredne (na *lepem*, *lepa hiša* – *črno in belo*); stavek je enota ob osebni glagolski obliki (*Zjutraj se dan išče*), ob neosebni obliki pa je polstavek (*sedeč za mizo pod lipo*, *govoriti take kolosalne neumnosti*); poved pa je samostojna enota besedila oziroma besedilo samo (*Kdo bi si bil mislil, da naš sosed to vse zmore!*). Poved je deloma lahko odvisna od druge povedi v odstavku (*Ob večerni uri stal sem poleg Save. Drla z glasnim šumom je z višav v nižave.* – Po Jenku). Obstaja tudi besedilna skladnja, tj. skladnja več povedi istega besedila.

Razlikovanje *poved* : *stavek* marsikomu ni šlo v glavo, čeprav sem opozarjal na vzporedno poimenovanje v angleščini (sentence = poved, clause = stavek). Podobno je bilo z izrazom *polstavek*. Izraz polstavek sem našel menda pri Čehih: stavek in polstavek se ločita na podlagi določnosti glagolske oblike: pri stavku je določna (oseba, število, čas, naklon, način), pri polstavku pa nedoločna (Breznik nedoločena), npr. *Sedeč* za mizo, smo pili čaj, kjer za *sedeč* veljajo določnosti povedka drugega stavka, tj. *mi* in 'v preteklosti'. Povedek pozna čas, jedro enodelnega polstavka pa dobo, npr. istočasnost, raznočasnost.

Stavčni členi. Stavčni členi so meni tradicionalna poimenovanja kot osebek, povedek, predmet, prislovno določilo, pa tudi njihovi deli, če so ti členi večbesedni, tj. povedkovo določilo, povedkov prilastek, pristavek, prilastek. Tu se je pri nas glavni boj vršil okrog pojmovanja, kakšna je njihova hierarhija, tj. npr. kako analizirati enostavno poved (ali stavek kakšne povedi), kakor je npr. *Naš fant je dijak drugega razreda gimnazije*. Ali je tu osebek *fant* ali pa *naš fant*, povedek *je dijak* ali pa *je dijak drugega razreda gimnazije*. Seveda je prav le druga varianta. Stavčno zgradbo/ogrodje tvori povedje s svojimi udeleženci *delovalniki* (npr. vršilec, prizadeti) in morebiti *okolščinami* (*stopil je v razred*) – z okoliščino prostora (tradicionalno kraja); poleg okoliščine prostora so še ok. časa, načina, vzročnosti ... Udeleženci stavčne zgradbe so ali posamezne besede, ali besedne zveze, ali stavki (odvisni) ali polstavki. Večbesedne enote analiziramo posebej, npr.: zveza *naš fant* sestoji iz samostalnškega jedra *fant* (odnosnica) in pridevniškega določevala *naš*. Pri tem sem poimenovanje *prirečni prilastek* zamenjal z *ujemalnimi prilastek*, izraz *podrečni prilastek* pa z *neujemalni prilastek* (saj je prilastek zmeraj odvisni del, torej ne more biti prireden). Večbesedno okoliščino prostora in časa delim na odnosnico in prilastek, pri načinovni zvezi pa je določevalo prislovno določilo. (npr. *čisto tiho* vstopiti), načinovna določila so tudi v primerih kot sta *čisto* zgoraj, *menda* včeraj). Itd.

Za stavčne člene in njihove dele sem določil četvero: kaj so pomensko, katero obliko imajo, katero mesto v stavčni zgradbi imajo, kako se po njih vprašujemo (kratko: pomen, oblika, mesto v zgradbi, vprašalnica). Za besedni red stavčnih členov sem se naslonil na členitev po aktualnosti, kakor jo je pri nas nakazal že Breznik leta 1908, vendar v posodobljeni češki obliki tudi izrazijsko: novo v stavku (povedi) se razen v vprašanjih, ki se začenjajo z vprašalnimi zaimki, stavi na konec določene enote, s prestavo predvidenega težišča na levo pa se doseže stilna zaznamovanost poudarjenosti.

Važna novost nove slovenske skladnje je bila natančna določitev mesta niza naslonk (za prvim udeleženskim členom oziroma za naglašeno povedijsko skladijsko enoto (Oskrbel *sem jih* z vsem oziroma *Z vsém sem jih* oskrbel oziroma *Náš fãnt se je* začel učiti). Prav tako je bila zelo važna določitev zaporedja enot naslonskega niza (prim. SS 2000: 671). Tudi pri skladnji je bilo važno določanje stilne vrednosti pri izbirnih možnostih za zasedbo istega skladijskega mesta.

Pri prirednih zvezah stavkov sem običajnim dotlejšnjim dodal še stopnjevalno in pojasnjevalno razmerje. Prislovna določila so mi okoliščinska (prostora in časa), poleg okoliščin pa imamo še načinska določila in vzročnostna, vsa z več podenotami. Omenim naj še tipologijo stavkov na enodelne in dvodelne: drugo so tisti, ki imajo osebek (prisojevalna zveza) in povedek, prvo pa vse drugo.

Čisto na novo in samostojno sem postavil stavčno fonetiko (z začetki v knjižici *Slòvenski jèzik* 1961), vendar je tu ni mogoče predstaviti zaradi obsega referata. Prav tako moram tu opustiti prikaz teorije upovedovanja (SS 2000: 491–533).

11 Besedotvorje. Besedotvorje obravnava besedje, ki je nastalo iz govorne podstave in obrazila (govorna podstava je besedna zveza govora, iz katere se potem z obrazilom napravi ena beseda). Obrazilo je morfem, ki bodisi zamenja del govorne podstave ali pa se mu dodaja na koncu (pri izpeljavi in enem tipu zloženek), samo v sredi med deloma podstave (drugi tip zloženke) ali spredaj, pri tako imenovanem sestavljanju. Na besedotvorje spominja oblikotvorje, to je tvorba oblik kot velelnik, sedanjik, nedoločnik ipd. na podlagi že danega glagola. Na koncu tvorjenk oziroma omenjene vrste obrazil je pri pregibnih besedah še končnica. Na primeru: *mati, mat-ica, pra-mati, vod-o-vod-ø, kin-o-dvorana* ali *mlad, mlad-ič, mlad-iti, po-mlad-iti*, kar je besedotvorje, proti *mladiti, mlad-i-m, mladi-l, mlaj-en* oziroma *mlad, mlaj-ši, naj-mlajši*, kar je oblikotvorje. Končnice so mi pa oblikospreminevalni morfemi, npr. *lip-a -e -i* ali *dela-m -š -ø*. Tudi končnica (cel sistem končnic) lahko igra oblikotvorno vlogo, npr. *mer-a* v razmerju do *meriti*. Važna stvar pri besedotvorju so besedotvorni tipi: izpeljava, zlaganje, sestavljanje, sklapljanje: *lip-ica, besed-o-tvor-je, nad-gozdar, potem* (sklopno obrazilo iz *po tem*). Zdi se, da je tudi krajšanje posebna besedotvorna vrsta, npr. *Iča* iz *Mariča*. Pri izpeljavi imamo enobesedno podstavo ali pa predložno (*lipica, predprážen*). Tip *prèdpripráva* je sestavljena (ima naglas tudi na predponskem obrazilu), najsi bo to samo predponsko ali pa izpredložno (*prámáti, prèdnaročilo*). Pri sestavljenkah obrazilo zamenjuje polnopomensko besedo podstave (v našem primeru je *prá-*zamenja za *prvotna, prèd-* pa za *vnaprejšnje*).

Tvorjenke so določenih pomenskih tipov. Pri izpeljavi samostalnikov ločimo navadno in inačenjsko (modifikacijsko). Pri prvi se poobrazilja jedrni del podstavne besedne zveze, pri drugi pa nejedrni, npr. težki *delavec* > tež-ak, *majhen fant* > fant-ek. Pomeni pri navadni izpeljavi so glede na podstavno besedo tvorjenke (glagolsko, pridevniško, samostalniško) naslednji (vsega skupaj po šest ent):

vršilec	nosilec	opravkar, prebivalec, ud
vršilnik	nosilnik	opravljalnik
dejanje	lastnost	lastnost/stanje
rezultat dejanja	konkretizirana lastnost	popredmetena lastnost
prostor/čas	prostor/čas	prostor/čas
snov	snov	snov

Pri enačenski izpeljavi pa so: feminativ/maskulativ (tj. ženski par moškemu oziroma moški par ženskemu), skupno ime, stopnjevalnost, mladič(evstvo), manjšalnost, manjšalna ljubkovalnost oziroma manjšalna slabšalnost in slabšalnost sama.

Podobno kot pri izpeljavi so tudi pri medponsko-priponskih zloženkah pomenske skupine, pri samomedponskih obrazilih pa bi bile pomenske kategorije ločevane na podlagi drugega dela zloženke.

Sestavljenjskih obrazil imam v SS 35. Podobno kot pri tvorbi samostalniških besed je tudi pri tvorbi pridevniških besed in glagolov.

V bistvu bi bilo treba na kratko predstaviti še besedoslovne pojme (beseda, tvorjena, netvorjena beseda, beseda s prostim morfemom; besedja; besedna družina, besedno polje; sopomenke, protipomenke, nadpomenke, podpomenke, enakozvočnice; prevzete besede (sposojenke, tujke); citatne besede; tudi stalne besedne zveze kot rekla. Svoje besedoslovne poglede sem uveljavljal tudi v SP 2001, med drugim tudi v tem smislu, da je pri besedju slovenskega knjižnega jezika treba dosledno upoštevati tonemski nagla. To velja tudi za besedotvorje.